

JÓKAI MÓR

A SZABADSÁGHARC HŐSEI

**JEGYZETEKKEK ELLÁTTA
PRÓNAI ANTAL Dr.**

RÉVAI-KIADÁS

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2018
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-363-2 (online)
MEK-18747

TARTALOM

PÁRBAJ A CSATATÉREN.

1848-IKI EMLÉKEK.

A NŐI HONVÉDHADNAGY.

A ZSOLCZAI HŐS.

ISASZEGH ÉS HÓSEI.

VISSZAEMLEKEZÉSEK 1849-RE.

A sánta koldús.

Az eldugott kéz.

A kecskeméti fiúk.

**ADATOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCZ
KISEBB TÖRTÉNETÉBŐL**

Becsületes hirmondók.

Mit visz kend?

Több ész kell, mint erő.

A markotányosnék.

**A KI MÉG A KIRÁLYON KIVÜL VISELTE
A SZENT ISTVÁN KORONÁJÁT.**

JEGYZETEK.

PÁRBAJ A CSATATÉREN.

Babért a múltnak!

Ha minden levelére egy hős nevét írjuk, nem koszorú: erdő lesz a neve!

A tápió-bicskei csata el volt már vesztve; az osztrák hadsereg vitézül küzdött ezen a napon. Bastich veteránjai véres tusa után vetették vissza rohamra vitt fiatal honvédeinket, a visszavonulás feltarthatatlan volt.

Hátunk megett pedig a megáradt Tápió volt s annak egyetlen egy hídjá, melyhez összetolongva sietett a megzavart sereg.

Az osztrák lovasság üldözésre rohant.

Dipold ágyúi meg-megállíták őket, kartácscsal üdvözölve a közeledő báni huszárokat. Végre az ágyúk is ott veszték.

A hadtest vezérei feladták a csatát, s gázlókon menekültek keresztül, a hídról leszorítva.

Elveszett az ütközet, elvesztek az ágyúk, elveszett a nap dicsősége, s még jött egy új csapás, hogy az egész hadtest oda veszszen; az ágyúszóra Nagy-Káta felől elősietett Sternberg dandára, s oldalt fogta a menekülő magyar hadtestet.

Nyolcz század osztrák lovasság jött egy tömegben a homokhalmokról alá; ha ez a felzavart had derekába csap, az egész hadtest veszve van.

Csak hat század tartalékhuszár volt, a mit ellenük lehetett küldeni: azok is lehangolva, elkedvetlenítve a vesztett csata miatt. De vezérük volt Sebő őrnagy.

Csak egy ember, csak egy kard.

De egy ember, egy kard is elég, hogy olyan gondolatjegyet húzzon a történelem folyamába, mely azt mondja: „itt most megállj, más fejezet kezdődik”.

Sebes ügetéssel közeledett az osztrák lovasság, s messze előtte lovagolt vezére, Riedesel ezredes.

Egy athleta, egy óriás; teljes hat láb magasságú férfi, herkulesi vállakkal, száz lépésnyire előtte járt ezredének, s kardját villogtatva, messziről hívta ki a magyar huszárokat: van-e közöttük is olyan vitéz, ki a hadsort el meri hagyni, s egyedül előre vágatva a sík közepre, szemébe mer nézni az osztrák hadsereg legdélcegebb lovagjának?

Akadtt olyan vitéz.

A büszke kihívásra a magyar huszárok őrnagya, Sebő előrenyargalt a bajnoki találkozásra.

Kemény vitéz volt ő is, kinek mindig volt bátorsága a halál kaszáját csorbára verni kardjával.

Miként a hajdani hős lovagkorban, a hol a csata előtt a vezérek keltek vitézi párharczra: a Zalán futásának jelenetei látszottak megelevenülni a lovagtornában, melyre a magyar és osztrák lovasság két legjobb bajnoka egymás ellen rontott.

A két ellenséges hadcsapat között is szabad téren találkoztak össze, egyedül, ezredeiket elhagyva, s ott szóváltás nélkül összecsaptak.

Csak egyszer villant mind a két kard, s azzal mind a kettő kihullott vitéze kezéből.

Mindketten ugyanazon összecsapással lefegyverző sebet ejtettek egymáson; a magyar vitéz kardja az osztrák óriás kezét csuklóban vágta tönkre, míg ő maga az ellenfél ádáz csapásától hüvelykujját veszíté.

De ez nem volt a párharcz vége.

A mint a két dalia egyszerre egy pillanatban kiejté jobbából a kardot, hirtelen megragadta egymást mind a kettő, s elkezdődött a tusa pusztá kézzel, balog kézzel.

Riedesel magasabb volt, de Sebő ügyesebb; gyorsan torkon ragadta ellenfelét, azzal sarkantyúját paripája oldalába vágta, a két mén megfordult egymásnak feszített oldallal, s azzal mind a két lovag lezuhant a földre.

Erre vágatva rohant a két ellenséges lovasság vezérei segélyére.

Mire odaértek, a földön dulakodó két vitéz közül csak az egyik kelt föl: az Sebő volt; Riedesel halva maradt.

Mint hajdan Goliáth esése Izráel táborát, úgy lelkesíté új hősi elszántságra e hősi jelenet a magyar huszárságot: visszaverték a Sternbergféle lovas-ezredet, s míg ők az első rohamot felfogták kardjaikkal, azalatt megérkeztek a vörössipkások, a 3-ik és 9-ik zászlóalj törhetlen vitézei; azok aztán megmutatták, hogyan kell szuronyszegezve ellenséget látogatni; délután öt órára vissza lett nyerve az ütközet, az elveszett ágyú, az elhagyott csatatér s a nap dicsősége.

*

Ugyanazon huszárezred augusztus első napjaiban a Berettyó partjain táborozott. Hanyatlóban, lemenőben volt már dicsőségünk napja. Csak az okos paripák érzik talán, mit beszélnek az emberek: kihallgatják az őrtüzek mellett gazdáik tépelődéseit s tovább adják, a mit hallottak, egymás között. Egy éjszaka, mikor czövekeikhez voltak kötözve, mintegy összebeszélésre, a legcsendesebb időben, elkezdetek nyeríteni, tombolni; összetépték pányváikat, s nekiszilajultan törtek keresztül a táborvonalon, s lovagjaikat elhagyva rohantak el a pusztába. Felét sem sikerült összefogni: nagy része világgá futott.

Talán előre érezték, a mi következik?

1848-IKI EMLÉKEK.

Semmit sem feledtünk, semmit sem titkolunk el, a mi megtörtént.

A mi harcz volt, becsületes harcz volt, tiszta célú, nemes irányú küzdelem; a mi dicsőség volt benne, emlékezetes marad az idők végéig.

Ötven év mult azóta. A kik részesei voltunk e nagy küzdelemnek, megfogytunk, megtörtünk, hideg ősz dere takarja fejünket; de azt a régi lángot az sem oltja ki a szívünkéből: a szabadság lángját.

Megharczoltunk érte, megszenvedtünk érte, leróttuk a zsoldját, okultunk a tapasztalásából, megtanultuk, hogyan kell a hazát, szabadságot nemcsak szeretni, de meg is tartani.

Mi öregek nyugodt szívvel tudunk a multba visszanézni s a jelent meglátni. Dicső volt a harcz; de a béke dicsőbb.

Ellenségeink szidalma legjobban magasztal bennünket.

A magyar nemzet a trónnak legerősebb támasza most. Hogy ez a trónemelő titán nem egy agyaglábu kolosz, hanem egy harczai aczélokból összevert szobor, annak tanuja a történelem.

A midőn a történelem adatait összegyűjtjük, nem a dúló szenvedélyeket élesztjük fel vele. Ezt a gyűjteményt bizton letehetjük a trón zsámolyára ezzel a szóval: „íme, itt egy csupa hősök-ből álló nemzet, egy csupa honfiakból és honleányokból álló nép, mely így tudott, mikor kellett, harczolni és áldozni a szabadságért, - így tud majd, a mikor kelleni fog, harczolni és áldozni a királyért és hazájáért!...”

*

E napokban kaptam egy sok oldalra terjedő levelet Szécs városából. Írója a régi jó táblabíró-világ alakjai közé tartozik, a mit bizonyít levelének diák befejezése: „Et nunc dixi et scripsi poetae nostro laureato, faciat, inspiret ille alios, ego salvavi animam meam, et maneo admiratione et cultu pleno corde, servus humillimus Ludovicus Bossányi.” (És most megírtam ezeket a költőnek, tegyen vele, lelkesítsen másokat, én lelkemet megszabadítám, maradok stb. Bossányi Lajos.)

Levelének kezdetén azt az eszmét hozza fel, hogy festőink számára mennyi megörökítésre méltó jelenet kínálkozik szabadságharcunk dicsőséges epizódjaiban.

Három ilyen kiváló hősjelenetet említ fel, melynek szereplőit személyesen ismerte.

Az első Zeyk Domokos¹ mesés küzdelme, melyben a vesztett ütközet után Bem vezér menekülését védte egyedül, egymagában egy egész szotnia kozák ellenében. A mocsári úthoz egyedül az a rozoga híd vezetett. Zeyk Domokos az ellene rohanó kozákokat egyenkint levagdalta. Ekkor a kardja ketté törött. A kozákok hetmanja odakiáltott hozzá, hogy adja meg magát! s megtiltá a kozákoknak, hogy őt megöljék. Erre a hős kihúzta nyeregkapájából a pisztolyát: „Élve nem!” s azzal főbe lőtte magát.

Ezt a hőstettet én még 1850-ben leírtam a Szilágyi Sándor „Magyar írók füzeteiben”. Kazinczy Gábortól hallottam.

A második hősjelenet a báró Riedesl és Sebő közötti.

Sebő közeli rokona volt a levélírónak, ki gyakran megfordult szülői házánál; ugyanott Riedesl is tett látogatást kétszer, mind a ketten jó barátok voltak; tiszték a Walmoden vértesezrednél.

Riedesl volt a vértesezred legmagasabb férfia, valóságos óriás: hasonlított Wekerléhez arcban és alakban, de még magasabb volt. Nem is könnyű volt számára paripát találni, mert a rendes küraszir ló letörött alatta. Végre találtak egy neki való lovat, mely még egy marokkal volt nagyobb a rendeseknél, kemény szájú, rossz természetű állat, rúgott, harapott, csökönyös volt; de birta a terhet.

Sebő pedig alacsony, zömök termetű férfi volt, akik ismerték, Győrffy Gyula képviselőhöz hasonlítják.

A szabadságharc alatt a két jó barátból két jó ellenség lett.

Riedesl őrnagy lett a vérteseknél, Sebő kapitány a huszároknál.

A bicskei és isaszegi ütközetek előcsatározásai alatt, melyekben mindkét fél lovassága működött, egy nap a feneketlen sár miatt kénytelenek voltak pihenőt tartani. Két patak s azon két kis híd képezte az elválasztó vonalat: az ellenfelek egymást jól láthatták.

A magyar tiszteknek jó lovaik voltak s a telivér paripa türelmetlen lesz az istállózástól. Sebőnek eszébe jutott, hogy megjártassa a „Buczkó” nevű paripáját, végignézve az előőrsök lánczolatát. Mikor ezt bejelenté Aulich tábornoknak, az épen a maga lovával bajlódott. Kitűnő paripa volt a „Gesztés”, de meg volt bomolva a pihenéstől; nem akart engedelmeskedni. Sebő felajánlotta a tábornoknak a maga „Buczkó”-ját, cserébe elvállalva a „Gesztés”-t, hogy majd kilovagolja ő abból az istállótüzet. (Az ezred legjobb lovasa és idomárja volt.) Aztán mintegy félóráig iskoláztatta a lovat a homokos mezőn nagy és kis körökben s különösen gyakorolta a karakolirozásban, a mi a lónak egy helyben való gyors körülfordulását jelenti. Ez volt a szerencséje. - Ekkor észreveszi, hogy a túlsó hídról egy vasastiszt szemüvegezi a tábori látsövél; ő is fogja a látsövést s fölismeri vele hajdani jó pajtását, Riedeslt. Erre mind a ketten átkaptatnak a két hídon, melyet néhány száz lépésnyi tér választott el egymástól; összehalálkoznak: Sebő a szokásos üdvözlő szót: „csau” kiáltja hajdani pajtásának. Ez azonban hirtelen kirántja a pallosát s hozzávág az ellenfeléhez.

Sebő hirtelen hátraveti a testét s ezzel elkerüli a halálos csapást, mely a nyeregkapáját érte, ketté vágva a nyeregbundát s a pisztolytartó szíjat, a kard hegye mégis megsebzé a kantárfogó balkezet.

Erre Sebő hirtelen kirántja a kardját s lovát gyorsan karakoliroztatva, visszakézzel, balról jobbra úgy vág Riedesl nyakához, hogy az óriás holtan fordul le a nyergéből.

Mindez egy rövid percz műve volt.

Hanem a költők ebből hosszú nagy tusát csináltak, melyben a két bajvívón kívül még a paripák is résztvettek, egymást harapva; s ezt a festők sem engednék el. Tény az, hogy Riedesl óriás lova megharapta a „Gesztés”-t, de már a lovasa eleste után, mikor Sebő magával hurcolta. A széthasított nyereg a levélíró tulajdonába jutott s látható a 48-iki emlékek múzeumában.

Ezzel a párbajjal a csatatéren lett eldöntve annak a napnak a végzete. A vasasok visszavonultak Isaszegre.²

A harmadik képtárgynak ajánlja a levélíró Simonyi Simkó, Bem hadsegédének azt a bravurját, melyben a vizaknai ütközet előtt egymagában kémszemlésző Bem tábornokot a lesből előrohanó ulánusok közül kiszabadítja. Tízen voltak a dzsidások, Simonyi Simkó egyedül; közéjük vágott, kettőt lelőtt, hármat levágott közülök, a többi megfutamította. - Akkor aztán dörgő hangon odakiáltott Bem tábornokra: „ein andersmal werde ich mir aber ausbitten, dass Sie sich, General, ohne mich wegschleichen!” (Máskor kikérem magamnak, hogy a tábornok nálam nélkül elosonjon!) „Nein, nein, mein lieber Simkó, das werde ich nicht mehr thun.” (Nem teszem többet, kedves Simkó.)³

*

Hány ilyen lefesteni való tárgy van még az ötven év előtti hősköltemények igaz történetében!

Aminő Puchli huszárkapitány hőstette, a ki egy svadron huszárral két óra hosszat verte vissza a megújított rohamát öt svadron svalizsérnek, a Tápió-hídját védelmezve, mint Horatius Cocles, míg az ezrede megérkezett. Ez is meg van örökítve a fővezér napi parancsában. Hát annak a huszár közvitéznek a dolga, a kit a harcz hevében sürgős levéllel küldtek a főhadi-szállásról az alvezérhez. Útját állta egy híd alatt lesben álló három svalizsér: el akarták tőle venni a stafétát. De biz ő nem adta oda: inkább kettőt levágott közülök, a harmadiknak utána küldé a véleményét, s úgy tért vissza a válasszal, meg két sisakkal és egy elfogott paripával.

Akik ezeket élő szemmel látták, még élnek és bizonyyságot tesznek róla.

A NŐI HONVÉDHADNAGY.

Mindnyájan emlékezni fogunk az alakjára, a kik az 1848/49-iki szabadságharcz emlékeinek kiállítását meglátogattuk. A pénztárnál egy 48-as honvéd főhadnagy ült, egyenruhában, mellén a koszorus vitézségi renddel, fején a trikolor-rózsás csákó; napbarnított arczán se bajusz, se szakáll.

Én ez alakot az 1849-iki májusi napokban láttam, akkor még nyalka „legény” volt, huszár dolmányban, sarkantyus csizmában. Irtam is róla valami költeményt.

Hanem hát mind annál, a mit költői fantázia kitalál, sokkal érdekesebb ennek a rendkívüli alaknak az igaz története, a melyhez a hiteles adatokat ő maga bocsátá kezemre. Ez a két év egy nő életéből „sok” volna egy regénynek.

„Lebstück Mária” (ez volt a családi neve) Zágrábban született, horvát szülőktől 1830-ban, a hol az atyja jómódu kereskedő volt. Kora fiatalságában Bécsbe került, a hol szülőinek gazdag rokonai laktak. A mint 1848-ban a márcziusi mozgalom megindult, a szabadság mámore a 18 éves leány lelkét is elragadta: miután márczius 13-án és 14-én az ifju harczosok számára koszorukat fűzött, márczius 15-én már nagyobb tette szánta el magát. Felcserélte a női öltönyt az aulista egyenruhával, s puskát ragadva maga is beállt a Giron György vezénylete alatt alakult „német légióba”, később a jogász-zászlóaljba, melynek főparancsnoka Colloredo gróf, alparancsnoka Roller volt.

Ettől fogva férfinak tekintette mindenki, Károly volt a neve. Részt vett a vérengző torlaszharczokban, az utczai ütközetekben, egész a döntő ostromig, melyben Windischgraetz seregei a bécsi forradalmat leverték.

Ekkor azzal szabadult meg az üldözés elől, hogy ismét felölté a női ruháit, s szépen kísétált Bécsből gyalog, letörölve arczáról a puskaporfüstöt. Eljutott szerencsésen Wienpassingig. A folyamaton átvezető híd le volt hordva. Az innenső parton nem is volt semmi őrség. Csak a hidkorlát volt meghagyva és egy gerendaszál. Ezen az egy szál gerendán tornászta át magát a menekülő a tulsó partra.

Ott azonban két magyar nemzetőrre bukkant, a kik vasrudakkal voltak felfegyverkezve: azok elfogták, mint kémeket s bevitték egy faluba s ott áristomba tették. A bíró azonban szabadon bocsájtotta s a leány folytatta azután az utját feltartóztatlanul Vasváron keresztül Sopronig. Győrbe igyekezett eljutni, a hol férjnél levő nénje lakott.

Este későn érkezett meg Sopronba s ott a Magyar Király czimű vendéglőbe szállt meg. Sopronból azonban senkinek sem volt szabad utlevél nélkül kimenni. Ekkor Görgeynek egy hadosztálya cseltámadást intézett az osztrák csapatok ellen s a fegyverzajban a menekülő leány, a ki nem félt már az apró golyók füttyölésétől, se az öregek bűgásától, könnyüszerral kijutott a városból.

Czenkig folyvást gyalog menekült, itt utólérte egy könnyű cséza, melyen két uri ember ült, azok megszánták a leányt és felvették a kocsijukra. - Ők is Sopronból menekültek s Győrbe igyekeztek. Ámde nem volt köszönet a barátságukban, mert Csornán túl, a mint a befagyott Kis-Rábán át akartak hajtatni, leszakadt a jég a szekér alatt. Jó szerencse, hogy közel voltak a honvéd előőrsök, azok kihuzgálták őket a vízből. A leánynak az öltözete azonban facsaró viz lett s azonnal jéggé fagyott a tagjain. Egy derék honvédkáplárnak aztán megesett rajta a szive, odavitte az őrtüzhöz, ráadta a saját köpönyegét, hogy annak az oltalma alatt vesse le az öltönyeit s takarózzék bele, amíg az őrtüznél megszáradnak a szoknyái s ismét fölveheti. A pálinkás kulacsával is megkínálta, hogy felmelegedjék. E jégfürdő után azzal kerülte ki a halálos betegséget, hogy a mint ruháit újra fölvehette, nekiindult gyalog az utnak, a sebes mozgás ismét fölhevíté. Másnap eljutott Győrbe.

Testvérenje házában fájdalommal párosult örömmel fogadták, s ott elmaradhatott volna a rossz napok végéig. Ezt a kis kalandot elfeledte volna neki a világ.

Ámde ő nem kalandnak tekinté, a mi addig történt vele: teljes lelkét betölté a szabadságért való rajongás. Midőn harmadnap megtudá, hogy egykori parancsnoka, Giron őrnagy szintén Győrben van a bécsi német légióval, odasietett hozzá: az a „Fehér hajó” vendéglőben lakott. Az őrnagy rögtön ráismert a női ruhában a vitéz katonájára: „hozott Isten öcsécském!” üdvözlé s hozatott számára aulista egyenruhát, adott neki puskát, kardot. Máriából ismét Károly lett. - Még az nap délből letette az esküt a háromszínű zászló alatt a „Fehér hajó” előtti téren a német légióval együtt s már két órákor silbakra volt küldve Görgey főhadiszállása elé a püspöki palotához. Ez volt első szolgálattétele magyar zászló alatt.

December 26-án kezdte meg Görgey serege a visszavonulást Győr alul. Bábolna alatt került Károly az első ütközetbe nyílt csatátérre. Veszteséggel végződő ütközet volt. A bécsi legionáriusok is megfutamodtak, dacára a „leány” buzdító szavainak.

A második csatája a csapatjának Tétény alatt volt, Cress könnyű lovasok és gránátosok ellen; az is futással végződött.

A kudarcok nem ábrándították ki a leányt, a szégyen nem oltotta ki a lelkesedés tüzeit. Keresett magának méltóbb társaságot. Budapestre érve, beállt a tiroli vadászok szabad csapatjába, melyet Szöllő Vitéz őrnagy szervezett. Ez a szabad csapat Görgey hadtestébe lett beosztva.

Ezzel a hadsereggel járta be azt a csodálatraméltó nagy hadműveletet, melyet Görgey Budapesttől a Bányavárosokon át Baranyiszkoig végrehajtott. Csikorgó hidegben, folyton kettős tűz között, sehol meg nem pihenve.

Körmöczbánya mellett volt kemény harcuk az utjakat elzáró ellenséggel. A harc komolyságát bizonyítják az áldozatok. Itt esett el Pusztelnik alezredes s Aulich tábornok hadsegéde, Kemniczer kapitány, a kiket másnap Körmöczön katonai pompával temetének el. E harcban oly vitézül tüntet ki magát „Károly”, hogy utána nyomban előlépteték őt fővezérszálló dandárparancsnok, Liptay alezredes. E csata után lett végrehajtván a magyar fővezérnek egyik legzseniálisabb hadművelete. Mikor az ellenség már minden oldalról körülfogta s azt hitte, hogy nincs menekülése, akkor egy bányaalaguton át kisiklott a vasgyűrű alól s az ellenség lába alatt került annak a háta mögé. Ez alaguti menekülésben is részt vett Károly a tiroli szabad csapattal.

Innen aztán folytonos harc között tovább föl északra. Besztercebányán keresztül. A város már fel volt gyújtva, a lángokon és fegyvertűzön keresztül kellett utat törniök előre. Arra következett a fáradságos hegyi út a Stureczen keresztül. Rózsahegynél éjjeli támadást vertek vissza, mely 11 órától virradatig tartott egy téli éjszakán.

Végre Késmárkon egy pihenő napot tartottak. A késmárki lelkes honleányok a honvédek tiszteletére tánczvigalmat rendeztek. S mikor legjobban rakták a csárdást, megdörmögött az ágyú. A közel Béla város felől támadt az ellenség: a tánczból a fegyvertánczba kellett rohanni. S ott hangzott aztán az igazi „három a táncz”, az ellenség háromszor is elkiáltá „hogy volt, hogy?” de végre is csak ő fáradt bele: kivilágos kivirradtig tartott a multság.

Erre következett azután a branyiskói nap. A tiroli lövészek itt is vitézül harcoltak Guyon tábornok alatt. Éjfélre egy óra volt, mikorra a szorost elfoglalták s a hegytetőn kitűzték a zászlót. Eperjesen megpihentek 24 óráig. Kassán Görgey a branyiskói ütközetben elesetékért nagyszerű rekviemet tartatott s ez alkalommal az a fátum érte Károlyt, hogy az elvonulásánál éppen Görgey előtt elnevette magát a fölött, hogy a hadvezérnek ki volt szakadva mindkét könyökén az egyenruhája. (Nem ért rá befoldoztatni.) Ezért a disziplina-sértésért Károlyt a parancsnoka 8 órai kurtavasra büntette s egyuttal elmaradt Károly a nagy bálról,

melyet a kassai hölgyek adtak a honvédeknek. Pedig Károly már ekkor tiszt számba ment, ha még nem volt is a neve a „Közlönyben”. Miskolczon már azzal a megbízással tisztelték meg, hogy 200 hadifoglyot szállítson Debreczenbe, a mit ügyesen végre is hajtott.

Debreczenben azonban, a midőn a foglyokat átadá, a vendéglőben összegyűlt katonatisztek egyike ráismert: „hisz ez Mari kisasszony!” Valaha a bécsi rokonoknál udvarolt a leánynak: onnan emlékezett rá. Tagadni nem lehetett. Annál szivesebb volt a bajtársi üdvözlés. A tisztok egy albumot szereztek s abba beleírták az emlékmondataikat „Károlyhoz”. Hová lett ez az album?

A kápolnai ütközetben derék osztályrész jutott a tiroli szabad csapatnak. A végzetes visszavonulásnál egy vértess század megrohanta a lövészeket. Ezek az országuton tömeget képezve fogadták a rohamot. A nehéz lovasság szétrobbantá a gyalog csapatot. Ennek egy része elesett, a többi elfogatott vagy elfutott a sömlyékbe. Károly egyedül futott tovább az országuton, fegyverét el nem dobva kezéből. Három kurazir utána vágatott, szörnyen szidalmazva és fenyegetve, ha meg nem áll. Egyszer aztán megállt. Egy vén fűzfához jutott: a mögé megvonult. Háta mögött mély süppedék, a melybe a lovasok nem kerülhetnek. E védő menedékből jó céllovó fegyverével kettőt lelőtt a lovasok közül, a harmadik megfordult és elvágatott. Mikor aztán a magyar hadsereg ismét összeszedközött, Ott kapitány, ki a jelenet szemtanúja vala, odavezeté Károlyt a fővezér Dembinszky elé, a ki e szavakat intézte hozzá:

- Fiatal ember! Legyen ön mindig ilyen vitéz. Ön ma az arany kardbojtot szolgálta meg. S rögtön kinevezte alhadnaggyá.

Károly összeszedte a szétrobbantott tiroli lövészek maradványát s legközelebbi hóstette az volt, hogy ezeknek az élén Verpelétnél egy, az ellenségtől megszállt majorlakot megostromolt és elfoglalt. Hanem ennél az ostromnál, a kik élve maradtak is, majd mind sebet kaptak. Maga Károly is keresztül ment a vérkeresztségen, egy golyó a fejét horzsolta.

Maga is sebesülten, bekötött fejjel, nem ment a tábori kórházba, hanem egy sebesült szállítmányt kísért Tisza-Füredre. Mire onnan visszakért, nem talált rá többé a vadászcsapatjára. Ekkor megirigyelte a huszár életet. Hiába! Csak a magyar huszár az igazi Hadúr katonája. Ez volt tetőpontja az ábrándjainak. És ezt is elérte. Görgey Gáspár tábornokhoz küldte őt, a ki Károlyt a Miklós-huszárok közé osztá be. Nyalka huszár volt! Már akkor mindenki tudta, hogy leány. Tizenkilencz esztendő leány, mint huszárhadnagy. Még férfinak is gyermek volna - a mai világban!

Érzékeny volt a búcsuzása attól a néhány bajtárstól, a ki még a tiroli lövészcsapatból fenmaradt. Hatvannál talált rájuk s részt vett velük a hidon folytatott szuronycsatában, a hol ő maga is egy szuronydöfést kapott a jobb kezébe, századosa pedig, az athletai termetű Braun, elesett. Ennek a holttestét Gyöngyösre vitték, ott temették el. Károly sebesült kezével koszoruzta meg a hős sírját.

Alig hogy a sebe behegedt, felvette a huszár egyenruhát a miskolci hadi állomáson, de a hozzávaló kardot, sarkantyút és paripát csak Tokajban kapta meg s már ugyanazon a napon derék rohamra szállt a rakamazi ponton-hidon az ellenséges lovassággal, s onnan visszatérve Tokajba, (saját szavai szerint) erősen udvarolt lóhátról a szép hölgyeknek. Az is csodálatra méltó, hogy egy leány, a ki először ül lovon, olyan biztosan ura tudjon maradni a nyeregnek, kantárnak és a kengyelnek, meg a lovassági nehéz kardnak, hogy rögtön rohamra mehessen s lovas harcban verekedjék; ehhez valami öserejű daemóni temperamentum segíthet; de hát ilyesmi nem volt ritkaság; hanem hogy azután még a szép hölgyek előtt is képes legyen lóháton a nyalka ficzkót adni: ehhez már virtuozitás kellett.

Innen Szolnokig masiroztak a Miklós-huszárok. Károlyt Wagner tűzér-őrnagy mellé rendelték nyargoncznak. Kitűnő lovasnak kellett hát lennie, mert a nyargonczt tiszte árkon-bokron, sömlyéken keresztül vágatni cél felé. Szolnokon azzal bizta meg a dandárnok, hogy 23

szekér löport és töltényt szállítson el Komárom várába. A szállítmány fedezetéül adtak mellé egy öreg tűzmestert, meg egy csapat guerillát. Ez az útja is a kalandok egész sorozata. Folyvást ellenséges portyázó csapatok elől bujdokolva, azokat Gödöllőnél, Vácznál, Ipolyságnál szerencsésen kikerülte, végre Léva alatt, szemközt jövő menekülők azzal a rémhírrrel tartóztatták fel, hogy az erdőn átvezető mély utat a császáriak elfoglalták. Erre a riadalra a fuvarosok kifogták a lovaikat a szekerekből, ezeket ott hagyták, maguk elnyargaltak; a kísérő guerillák is elszeleltek, a fiatal hadnagy egyedül maradt ott a vén tűzmesterrel. Ezt otthagyták a szekereket őrizni, maga visszanyargalt Ipolyságra, ott új lovakat rekvirált s derekabb legényeket a megfutottaknál, s azokkal aztán szerencsésen elvitte a lőszeres szekereit Szentpéterig, a hol rátalált Gáspár tábornokra. Az öreg nagyon megdicsérte s pecsétes levelet adott át neki Görgey fővezérhez, a ki már akkor Komárom alatt állt a derék sereggel. Négy huszár lett fedezetül rendelve a szekerek mellé. Hajnalban érkeztek meg Komáromba, a hol Károly átadta a sürgőnyt Görgeynek. Az nap délben volt a csillagsáncz ostromában kifejlett vérengző ütközet.

Még azon a napon kinevezé Mészáros Lázár hadügyminiszter Károlyt főhadnagynak.

Komárom felszabadítása után Budapest alá vonult a magyar derékhad. Károlyt I** tüzérőrnagy mellé osztották be, ki a Gellérthegyen működő bombavető mozsár-telep főparancsnoka volt.

Ha költeményt íránk, előidézhethetők emlékezetünkben azokat a csodás májusi éjszakákat, amidőn a szép csillagos égen szálltak erre, szálltak arra a vérvörös csillagok, sziporkázó tűzfarkot húzva maguk után (paródiái a titokteljes tüzmeteoroknak), a hol lecsaptak, földrengető dörgést s villámlobbanást támasztva. A hegyekről lötték a várat, a várból pedig Pest városát. Közbe pedig hangicsáltak a fülemlék. A tüzokádó Gellért ormán játszódtott le az idyll. A fiatal huszárfőhadnagy itt kapta a legveszélyesebb sebet: nem a Károly, hanem a Mária; a szívén kapta a sebet; szerelmes lett a hősi tüzér-parancsnokba.

Maga is megijedt e mámorító szenvedélyétől, s hogy véget vessen neki, a halálnak rohant. Hajh, abban a régi időben de sok szerencsétlen szerelmes találta meg az igazi módját a szívgyógyulásnak - tűzzel: nekirohant a golyózápornak. Május 20-án éjjel Károly Mária besorozott az önkéntesek csapatjába, a kik vállalkoztak a Ferdinánd-kapunál ostromlábtókon felhatolni a vár bástyafokára. Ebben a hősvállalatban is részt vett; nem találta fel a halált. Hanem feltalálta a helyett a boldogságot. Szerelme viszonzva lett. Egy tábori lelkész rendbehozott mindent. Három hétig tartott a kivivott Buda várában a mámor: a szerelem és a diadal máмора. Az idő rövidségét kipótolta a szerelem és diadal nagysága.

Hanem ez a boldogság sehogy sem illett össze a huszárfőhadnagyi egyenruhával. „Egy egész babérrerdőnél egy rózsabimbó többet ér.” Károly lemondott a kivivott férfi név dicsőségéről, azért, hogy asszony lehessen. (Mégis csak az asszony az erősebb!)

Ámde nagyon elszámította a dolgot, a midőn azt képzelé, hogy a katonai kötelékből így könnyedén ki lehet bujni egy - népviselet felöltésével. Egy tánczvigalomban, a hová ő is vesztére elment, ráismert egy tüzérkapitány M**y.

- Nini! hisz e hölgy valamikor a mi ütegünkön szolgált, mint huszártiszt!

E szóra rögtön elfogták s a József Bastion üregébe zárták. A főparancsnok ítélete szigorú volt: „akár kém, akár szökevény az álruhába öltözött, főbe kell lövetni!” 48 óráig volt siralomházban.

Ez alatt azonban I** őrnagy és Sebess térparancsnok Kossuthoz siettek s elmondva előtte a regényes igaz történetet, kieszközölték tőle a kegyelmet, de azzal a föltétellel, hogy Károly vessen véget az egész idyllnek; vegye fel újra az egyenruháját, s menjen vissza a zászlója alá.

Ekkor már elkezdődött a visszavonulás. Pestről Dorosmáig meg sem álltak. Ott a támadó ellenség kényszeríté őket Szegedre huzódni. Folytonos csaták közben vonultak Lugosig,

onnan Facsetra, a hol az ellentől üldözve, átusztattak a Béga vizén. Itt végre elfogták őket s Aradra vitték. A magyar fogoly tisztek a kaszamatákba zárattak. A várparancsnok túlszigorú ember volt. Egy éjjel a lakosztálya alatti kaszamata felrobbant s a szobájából kirohanó generális belezuhant a tátongó mélységbe, a honnan a fogoly magyar ezredes, Szatmáry, hozta ki még élve; de a várparancsnok nem sokára sebeiben meghalt. Utána Thun gróf jött Aradra. Ez emberségesebben bánt a foglyokkal. Megtudva, hogy „Károly” tulajdonképpen „Mária” és hogy áldott állapotban van, kibocsátá őt a börtönből s megengedé neki, hogy magánszállást fogadhasson a városi mérnök, Herr Ádám urnál, katonai őrizet alatt. Innen felszállíták Pestre a Neugebäudeba, a katonai felebbezési törvényszék elé, a hol Reuschl alezredes-auditor és Katzel felebbezési tanácsnok kihallgatták s azzal ismét visszaküldték Aradra. Ott volt ismét katonai felügyelet alatt, míg el nem jött az idő, hogy az új várparancsnoknak bejelentse a fogoly azt az indokolt kérelmét, miszerint szintén fogoly „férjét” bocsássa ki egy napra, hogy újszülött fia keresztelőjét megülhesse. A várparancsnok teljesíté a kérelmet s a két fogoly, apa és anya, együtt ünnepelheték meg fiúk keresztelőjét, két tűzérkáplár volt a keresztapa.

Három hónap múlva aztán a nőruhába öltözött foglyot Pestre vitték s innen Zimonyba szállították, onnan két katona kíséretében Szigetvárra vitték, ahol aztán tudtára lett adva, hogy már most alá is út, fel is út! mehet szabadon, a hová tetszik - a horvát földön.

Egyenesen hazament a szülői házhoz Zágrábba.

El lehet képzelni azt a jelenetet, mikor a katonai hírrel koszorúzott leány egy kis csecsemővel a karján belépett az elhagyott otthonba.

Anyja, nővérei örömmel fogadták a megtértet; ámde volt egy bátyja, a ki az osztrák hadsereg-nél szolgált s Lombardiában harczolt Radecky alatt, ez kegyetlen dühbe jött, midőn meglátta a hazatérő nővért; szidalmakkal halmozta el s ki akarta dobni gyermekestől a házból. De az anyai szeretet győztes maradt, a fiú haragját lecsillapították s engesztelődésre fordították a szenvedő nővér iránt.

De nem olyan könnyen ment az engesztelés a zágrábi lakósságnál. A hol Mária megjelent az utcán, szidták, gúnyolták, kövel, sárral dobálták, luggal leöntötték, míg végre az anyja elvitte a leányát Jellasich bánhoz s attól kért oltalmat. A bán elmondatta Máriával minden viselt dolgát s akkor azt mondta neki, hogy „honfitársainak semmi okuk sincsen ezért gyalázkodni, sőt inkább dicsőségül róhatják fel, hogy nemzetükből támadt egy nő, a ki a vitézség mezején ily hirnevet tudott kivívni”. S azonnal kiadta horvát, német és olasz nyelven írott plakátokban a napi parancsot, melyben szigorúan megtiltatik a hazatért felkelőknek minden bántalmazása.

Itt azután három évig maradt Mária; de ismét visszakivánczolt Magyarországra s Győrbe ment lakni, a hol első házassága formahiba miatt felbontatván, újból férjhez ment Pasché Gyulához, ki szintén hadnagy volt a szabadságharc alatt, s élt vele zavartalan boldog házasságban 21 esztendeig, midőn férje meghalt.

Most itt lakik Új-Pesten a fiánál. Szegény sorban van és beteg. Nem panaszoja sorsát, nem alkalmatlankodik a hazafiak ajtaján, nem kéreget, nem dicsekszik az érdemeivel; csendesen megvonul.

Én sem indítok meg érette országos irgalmat, csupán annyit mondok, hogy talán mégis szép volna a magyar honfiaktól, ha ezt az emlékezetreméltó alakját a szabadságharcznak nem hagynák élte alkonyatán nyomorban elveszni.*

* Most már vége a történetnek. A vitéz amazon, a hős huszárhadnagy kiszenvedett. Ez évben tették le örök nyugalomra, zeneszó és katonai parádé nélkül.

A ZSOLCZAI HŐS.

Kikből támadt az a vitéz honvédsereg?

Értelmes hazafiak, ügyvédek, iskolaviselt tanuló ifjak, orvosok, kereskedők, mérnökök, iparosok sorakoztak a háromszínű zászló alá a földművesek fiai közé, s azt mondták: csak puskát adjatok nekünk, azonnal katonák vagyunk.

Hogy nevettek ezen a régi rendszer okos emberei, a kik úgy tudták a dolgot, hogy egy ember, meg egy puska még nem egy katona; annak előbb még egy esztendeig kell riktájt állni, négy esztendeig idegen országban lakni, hat esztendeig rapportra járni, nyolcz esztendeig masirozni tanulni, tíz esztendeig német szóhoz szokni, csak azután mondhatni el róla, hogy ez már katona.

Hát még ahhoz, hogy valaki katonatiszt legyen: hadnagy, százados, őrnagy, ezredes. Az kerül még csak nagy időbe, tenger tudományba. Hogy tanulhatná azt meg a jámbor magyar ember, a kit sohasem tanítanak erre?

És azután mégis úgy lett: a mint annak a magyar fiúnak puskát adtak a kezébe, mindjárt katona lett abból; némelyiknek puskát sem adtak, csak kaszát és azzal is jó katona lett.

Csoda biz ez. De a hazaszeretet tud még a csodatételekhez.

Azok között, kik a nyugalmas polgári életpályát a kard tetteiért elhagyták, egyik legkitünőbb bajnokunk volt Gózon Lajos.

Ügyvéd volt Pesten. Együtt jártunk iskolába. Ott is, mindenki úgy ismerte, mint nemes kedélyű szelid ifjút.

Midőn a nemzet önvédelmi harcra kényszerült, egy önkéntes csapat vállalkozott pesti értelmes fiatalokból a megtámadott haza védelmére: Gózon is e csapattal ment el. Nem kalandot, nem új pályát kerestek ők, csak a haza segélykiáltására ragadtak fegyvert, mint a hogy fegyverhez kap minden jó gyermek, a ki apját, anyját hallja segélyért sikoltani.

Azonban a sors rendelkezett az eltávozottal.

Manswörth alatt rohamra kellett volna menni az ellenféltől megszállt helység ellen, melyet erős ütegek védtek s a halálos vállalat megreszketteté a legelszántabb katonák szívét is.

Ekkor a fiatal ügyvéd, a katonai hírral nem bíró Gózon Lajos kiragadta a zászlótartó kezéből a nemzeti lobogót, „utánam barátim, éljen a haza!” kiáltá és neki rohant a zászlóval az ellenség ütegeinek; s a példáján fellelkesült csapatok elszántan vetették magukat bele az ellenfél kartácstüzébe.

Őt minden golyó kikerülte, pedig tudjuk, hogy azok nagyon fel szokták keresni azt, a ki zászlóval jár a kezében.

Ilyen férfit nem volt szabad visszabocsátani az íróasztalhoz. A vezérek ott maraszták, tisztí rangra emelték; s ott azután a hány csatában megjelent, annyi érdemet keresett magának: csupa érdemekért, nem pártfogoltatásból, őrnagya lett egy vitéz zászlóaljnak.

Július 2-ikán és 11-ikén a háromszor visszafoglalt ácsi erdő tanúskodik Gózon hősi elszántságáról. A hány szál fája van annak az erdőnek, mindenik lehetne egy sirfejfája ott elhullott magyar és osztrák vitézeknek.

Következett ama hírhedett körvonulása a felső magyar hadseregnek Komáromtól a Tiszáig, mely két világhatalom hadseregei között annyi hősiességgel hajtatott végre.

Alig múlt el nap csatározás, elő- és utóhadak összeütközése nélkül; ezek voltak a hétköznapi napok: néha aztán egy-egy ünnep is jött közbe, teljes ütközet napja.

Ilyen harci ünnep volt július 26-ika a Sajó vizénél.

Tseodajeff orosz tábornok húsz ezer emberrel, azok között huszonöt század lovas, sietett a magyar hadsereg balszárnyát megtámadni. E bal szárnyat a 7-ik hadtest képezte Pöltenberg vezénylete alatt; alig több ötezer embernél. Tehát egy: négy ellen.

A Sajó vize feküdt közöttük.

Az ütközetet jobbra a tüzéség vívta. Tseodajeff negyvennyolcz ágyút vonatott elő a Sajó jobb partján, hol a folyam kígyózó területei, sűrű csalittal borítva, kedvező előnyt nyújtottak neki ütegeit észrevétlenül közelebb tolni a magyar hadálláshoz.

Egy ilyen orosz üteg, két zászlóaljtól és egy szotnya kozáktól fedezve, egész Alsó-Zsolczáig felnyomult a parti berkek oltalma alatt, s onnan egyszerre váratlanul megnyitotta a gyilkos tüzelést a hadseregnek egyik szemközti ütege ellen.

Azon üteg tüzei csaknem gyermekek voltak még. Csak most váltak meg az iskolától, hol épen annyit tanultak a matematikából, a mennyi elég arra, hogy valaki tüzer legyen vele.

Gózon Lajos, a 66-ik zászlóalj őrnagya, az orosz üteg veszedelmes működését látva, mely a bal szárny állását ingatóttá tévé, sietett tábornokát figyelmeztetni, s egyúttal fölkérni, hogy engedje neki az orosz üteget szuronnyal kivetni helyéből.

A tábornok válasza az volt, hogy neki a fővezér parancsa ellenére nem szabad a Sajó jobb partjára hadoszlopokat vezényelni; nem is vállalhatja a felelősséget ily vérontó vállalat áldozataiért magára.

A kis fiúk ütegeből pedig már két ágyú a földön feküdt, a harmadiknak a kerekei sérülve voltak már, a szegény kis fiúkat egyiket a másik után hurczolták el holtan, összezúzottan az ágyúk mellől. - Gózon Lajos nem nézhette ezt; átadta a zászlóalj vezényletét a legidősebb századosnak, kijelentve, hogy ő maga saját felelősségére önként vállalkozókkal fog támadást intézni az orosz üteg ellen.

Azzal elindult lóháton gázlót keresni a Sajóban. Mikor azon szerencsésen áthatolt, keresztül lovagolta a Sajó partján elterülő erdőt, egész odáig, a honnan az orosz üteg állását kikémlelheté.

Ezzel visszalovagolt zászlóaljához.

- No most fiúk! - szólt hozzájuk, a kinek a hazája élete kedvesebb, mint a magáé, az jöjjön velem.

De az ily szóra aztán az egész zászlóalj vele akart menni.

- Elég lesz egy század! - mondá Gózon: s kiválaszta egy századot, míg a másikat csatárláncra osztva, a Sajó balpartján elhelyezé.

Egy század két zászlóalj ellen, meg egy lovas kozák szotnya ellen, egy ágyúüteg megtámadására! Nevetnének a hadtudomány vénei, ha valaki ezt tanácsolná nekik.

Nálunk volt, a ki megtette.

A Sajóhoz érve a kis csapat, azt kérdezé: hogy megyünk itt át?

- Hát csak így ni! - mondá Gózon, s leugorván a lováról, egy beteges fiú kezéből kivette a puskát s beleugrott a vízbe, s a kikeresett gázlónak indult: „itt a híd, fiúk; utánam, a ki magyar és szereti hazáját!”

Percz mulva a kis csapat hónaljig érő vizen át gázolva, eltűnt a jobbparti erdő árnyékában.

És most azután csendesen, óvatosan előre a bokrok között; nem szól más, csak a nyugtalan szívdobogás, nincs más parancsszó, csak a szemek intése. A kis csapat egyedül áll az ellenség táborának szívében, minden segélytől távol, egyedül saját szuronyára bízva.

Már előtte az ellenség, mely jelenlétét nem is sejtí. Gondolni és végrehajtani csak egy percnyi idejük van.

Hanem az dicsőséges percz volt.

„Szuronyt szegez, és előre!” hangzott Gózon Lajos szava, s abban a pillanatban, mint marta-lékára a sas, csapott le az orosz ütegre a maroknyi önkéntes csapat, s abban a perczen le volt ölv minden tüzer, beszegezve minden ágyú, egy sortüzeléssel szétriasztva a fedezet. E perc alatt el volt döntve a nap sorsa.

A mily bátran volt keresztül vive a hősi merénylet, oly nagyszerű lett annak eredménye: az orosz csatarendben nagy zavar támadt; azt hitték, a magyar hadsereg gázlóra találván, őket oldalba fogta; hirtelen megszüntették a tüzelést az egész vonalon s azzal Tseodajeff felhagyott a csatával s távol a Sajótól táborba vonta seregét.

És mind ebben egy maroknyi kis csapaté volt az oroszlánrész, s annak vezetőjéé, ki egy év előtt még ügyvéd volt.

Maguk a vezérek is elismerőleg híresztelék Gózon Lajosnak e bátor tettét; a sikerdús kivitelért a fővezér ott a helyszínén alezredessé emelte őt, s az összes táborkar előtt megölelé így szólva hozzá: „önben ismét a manswörthi és ácsi hősekre ismerem”.

Néhány nap mulva a nyíradonyi főhadiszálláson augusztus elsején kelt vitézségi bizonyítvány adatott át Gózon Lajosnak.

Ide írom azt egész terjedelmében; más jutalmat úgy sem adhatunk hőseinknek, mint azt, hogy neveiket megkoszorúzzuk.

„Bizonyítvány. - Második rangú érdemjelre ajánltatik Gózon Lajos őrnagy s 66-ik zászlóaljparancsnok úr, ki hazája iránti buzgó szeretetből és tántoríthatatlan hű ragaszkodástól ösztönözve, f. é. július 2-dik és 11-én Komáromnál az ácsi erdőben, s 26-ikán a Sajóvonalon küzdött csatában, példás és harcias viselete, hősie elszántsága és halált megvető kitartása által, vitéz jellemének kitűnő jeleit adá. Legszebb feladatának és kötelességemnek tartom, - addig is, míg ezen hősnek melle érdemrenddel díszí-tethetnék, a méltányló haza nevében ezen elismerést nyilvánító vitézségi bizonyítványt kézbesíteni. - Kelt a nyíradonyi főszálláson. Augusztus hó 1-jén 1849. A fővezér Görgei Arthur. (P. H.)”

Ime egy magyar hős életéből egy lap, mely életpályájában piros betűkkel van nyomtatva.

A harczok ideje alatt a munkáspolgárból az lett, a mivé kell tudni átalakulni minden hazafi-nak: derék katona.

S a harczok lejártával a vitéz katonából ismét az lett, a mivé kell tudnia átalakulni minden katonának: munkás, hasznos polgár.

Akkor tudta fegyverrel szolgálni hazáját, jól, híven, önfeláldozólag.

Most tudja szolgálni hazáját ésszel, munkával, szintoly jól, szintoly híven, szintoly önfeláldo-zással.

Ez az én eszményképem egy magyar honvédről.

Ez az én eszményképem egy magyar polgárról.

ISASZEGH ÉS HŐSEI.

(1849. ápril 6.)

Már hat órája, hogy küzdenek.

S még egyik fél sem mondhatja, hogy elfoglalt volna a másiktól annyi tért, a mennyit ágyúgolyói bejárnak. A hova a golyók leesnek, az még az ellenfél birtoka.

Most megfeszíti mindkettő végső erejét. Fölkeltek a földről, a kik már a fáradságtól leroskadtak; bekötik a sebeket s azt mondják, „még nem fáj!”, felbuzdítják a gyöngé szívüket; összegyűjtik a tartalékokat s összes végső hatalmukkal a csatatérre omlanak mindkét felől.

Reng az erdő ádáz kiáltástól; maguk a vezérek viszik elől a zászlókat.

Az osztrák sereg egy döntő csapást intéz a magyar tábor hadközepe ellen.

Tizenhat század könnyű lovasság, dzsidás és dragonyos, két egész ezred vértess, hat század bandériális lovas, nyolc ágyúüteggel s két röppentyűteleppel nyomul keresztül a Rákos gázlóján Isaszegh fölött egy tömegben, s mint a lavina hömpölyg neki a magyar haderéknek.

Azon derék téren, mely még most is oly kopárra tapodva látszik, állt a magyar huszárság egy gyönyörű tömegben.

Háromezer huszár együtt!

Az ellenfél lovas-ütegeit felállítá velük szemközt, saját lovassága hézagai között és oldalában, s megnyitá ellenük az irtó tüzet.

Itt csak egy út volt a menekülésre. Azt követték.

Szemközt rohanni az ellenfél lovasságára s az első rohamnál összekeveredni vele, úgy, hogy az ellen maga se tudja kiválogatni, melyik az ő csapata, melyik a másé, s ne használhassa ágyúit.

Úgy történt.

Mindenütt az egész harczvonalon sebes rohamra fűtték meg a trombitákat, a föld dübörgött e rohamtól, az erdő regett az ordítástól, s az ordítás, kiáltozás közé nem sokára aczélok pengése vegyült, a mint ezernyi ezer kard kezd el egymással csókolózni.

A fölvert porfelleg sok ideig eltakarta az egész csatatért.

S mikor egy szélroham hirtelen elkapta azt, a két tábor előtt az ősrégék hőskölteménye állt megtestesülve.

Hat-hét ezer lovag egymással összekeveredve, kiki ellenét keresve: ágaskodó paripák tombolása, villogó kardok találkozása; véres csákók, ércsisakok, szegletes süvegek egymás mellett, egymás ellen.

Három főtömeg csoportosul a csatatéren; csaknem gömbölyű tömegek. Előre-hátra hullámnak, mint egy csodálatos gépezet, melynek két sarka van. E két sark a két zászló: a magyar háromszínű és a császári kétszű. Ezek körül foly a legdühösebb küzdelem. A legjobb vitézek oda törnek az ellenfél zászlójához; ott véreznak el saját zászlójuk védelmében.

S e mellett oly szoros, keveredett tömegbe vannak összezsúfolva, hogy az egész, mint egy hangyaboly, zsidong előre-hátra; osztrák és magyar lovasság együtt.

Oh, egy orosz hadsereg tudná, mit tegyen ilyenkor? Neki irányozná mind a hatvankilencz ágyúját, s elseperné mind a kettőt maga elől.

Az áprilisi, tavaszi égen éppen akkor hanyatlott alá a nap, s a budai kék hegyek mögül arany sugárküllőket lövelt szét az égen.

Minden aranynyá vált előtte. A fák fakadó rügyei, mik közt sugarai átszűrődtek; a som és vizi jávorfa éppen akkor kezdett virítani. Aranyködnek látszott a lovagok körül fölvert por, s aranszobornak a hősök küzdő arcza.

Úgy verekedtek mindannyian, mintha azt tartanák, hogy nem szabad addig lemenni a napnak, míg hírt nem visz felőle a tengernek, ki volt a győztes.

Minden kar úgy feszíté meg erejét, minden csapás úgy lett adva, mintha attól függne egy korszak, egy eszme győzelme. Két óriás haláltusája volt az, melynek minden csepp vére maga egy lélek, egy hős, egy csoda.

Rettenetesekek a tanujelei e viadalnak, miket a harcz után összegyűjtöttek. Sisakok, a tarajon keresztül ketté vágva, vas mellények, egy dőféssel keresztül szúrva. És azután a véres alakok, kik tíz, tizenkét sebbel elborítva maradtak a csatamezőn, - és élve maradtak.

A fölvert por, a körülfekvő lég forró volt a küzdők dühétől. E napsütötte porfelleg, ez emberi düh lehelte fényes köd közepett két vezéri alak pillantja meg egymást a tömeg között. Mindkettő magasabb egy fővel a tömegnél.

Egy gondolatuk van.

Nem is gondolat az: két villám találkozása két fürgeteg öléből.

Keresztültörnek küzdő hadsoraikon. Egymást fölkeresik.

A harczosok utat nyitnak nekik a találkozásra.

Úgy nyílnak meg előttük a sorok, mintha mindenki azt hinné: Istenítélet ez! a két vitéz kardjára van bízva, kié legyen a győzelem ma? Végezzék egyedül.

A legközelebb állók tért nyitnak körülöttük, hogy egymáshoz férhessenek.

Végre találkozhatnak.

Minden, mi férfiszívnek meleget ad, lobog most ereikben. A harczos dicsvágya, a nemes büszkesége, a bántalmak jól táplált emléke, az édes gyűlölet; s a haza keserű szerelme, s mindez a csataviharban potenciára emelve, a harczy mámor, a vérontó extasisban arkangyali erővé magasztosulva.

Összezsaptak.

Egyik sem gondolt arra, hogy a másik csapását elhárítsa, mind a kettő egyszerre vágott.

Karjának teljes erejével, szívének teljes haragjával vágott mindkettő.

A kengyelbe fölemelkedve, a kardot egészen hátraszegve, csaptak le egymás fejére.

A főre célzott mindkét kard.

A két csapás egyszerre csattant, mint a találkozó villám, s a két hős egyszerre lefordult nyergéből.

És valóban olyan jó csapás volt az, a mit a magyar tiszt ellenfelétől kapott, hogy ha nincs teste belemártva azon bűvforrásokba, mikbe az Iliás és Nibelungen hőseit mártotta édes anyjok, a nap fölkelését nem látja többé.

De talán az újabb, mythosztalan kornak is vannak bűvszerei, mikkel az anyák bebalzsamozzák fiaik testét, hogy ne fogjon azon a kard éle. Talán egy örökké hangzó imádkozás az, mely útjában áll a halálangyal pallosának. S mikor az érczen, vason keresztülvágott már, e vékony sóhajtason nem bír keresztülvágni.

A német tiszt kardja keresztülszelte a magyarnak csákóját, az érczabroncsot, mely felső karimáját tartá; hanem - a mi oly sokszor megtörténik, - a kard a súlyos vágás közben nem élével, de félig lapjára fordulva, érte fejt.

Az iszonyú ütéstől mégis leszédült az, s kiesett nyergéből, de sebhetlenül.

Hanem az a másik csapás, a mit ő adott ellenfelének, az tökéletesen talált.

Olyan volt az, mint az ég mennyköve.

Keresztülvágta a sisakot, s mélyen behatolt a koponyába, tátongó sebet ütve rajta egész a halántékig.

A mint a két hős vezér egyszerre lehullott lováról, néhány pillanatra ádáz dulakodás támadt körülöttük. Mind a két csapat meg akarta menteni elesett vezérét.

A magyar tiszt szolgája, ki ott járt vezére nyomában, hirtelen leszökött lováról, s arczczal ura testére veté magát. A dulakodó paripák ott agyontaposták. - De megmenté kedves gazdáját. - Hiszen oly szegény lelke volt szegénynek. Még csak annyi talentuma sem volt, mint annak az írástudó trombitásnak: a mit eltestáljon. - Nem volt egyebe, csak szeretete. Most azzal betakarta kedvencét. És elment helyette meghalni.

E perczen megdördültek az ágyúk az erdő felől. Mi ez? Az egész Királyerdő rengett a felriadó kiáltástól: „Éljen a haza!”

A magyar tartalék-hadtest megérkezett s beállt a csatarendbe.

A tartalék ütegei megkezdték a harcztot, a honvédzászlóaljok kiverék az ellenfél a Királyerdőből. Az ütközet sorsa el volt döntve.

Az osztrák fél trombitái takarodót fújtak. A küzdő lovasság szétbontakozott; a holtak és sebesültek összeszedése a magyarnak maradt.

Az osztrák hadcsapatok mind visszavonultak a Rákos jobb partjára.

A nap leáldozott már. De még azzal nem volt vége a napnak.

Az eget megvilágította az égő falu lángja s a falut bírni kellett annak, a ki azt akarja mondani, hogy győzött!

Tehát szuronyt szegezni és előre! Bele a tűz közepébe!

Nyolcz órája, hogy harcolnak már, de fáradtnak lenni nem szabad; a lankadt hadak új rohamra kelnek, a zászlók lobognak az esti szélben, az éljenkiáltás felzendül köröskörül; szuronyerdő indul meg a sötét erdőből s belevág a tűz közepébe; az égő utczákon végig foly órahosszat a viadal: a sötét erdőben löporvillanás világítja meg az éjt.

S még mindig előbbre törnek a szuronyok. Most felhatolnak az isaszeghi magaslatra; az ellent onnan is leszorítják, s mikor a túlsó láthatáron fölemelkedik a hold, a halmokon mind a háromszínű zászlókat látja lobogni.

De benn a Királyerdőben még egyre foly az ádáz viadal.

Azokat ott nem lehet szétválasztani. Új meg új csapatok törnek egymásra az erdő sötétjében, a kik nem akarják elhinni, hogy a csatának már vége; a kik harcolnak, csak azért, hogy harcoljanak; a kik nem hallgatnak sem takarodóra, sem vezényszóra; csak ellenséget keresnek, és küzdenek, a hol rátalálnak.

Csak a késő éjjél pihenteti el őket.

A Rákos mögötti halmokon a győztes éljenkiáltás veri fel az éjszaka álmait; a távol gödöllői hegyekről áthangzik az elvonuló ellen szomorú hívogató trombitaszója; benn az erdő mélyében a halálra sebesültek nyögése, sóhajtása kísért. A malomréten tábortüzek körül cigányzene szól; huszárok, honvédek toborzót táncznak. A rét árkaiból csermely szivárog, mely a Rákos vizét pirosra festi...

...Ez történt 1849. ápril 6-dikán a Királyerdőben.

VISSZAEMLEKEZÉSEK 1849-RE.

A sánta koldús.

1849 elején a pesti vámnál gyakran lehetett egy *sánta koldúst* látni, ki két mankóra támaszkodva, nagy kínnal vonszolta odább nyomorék testét, bozontos haja, szakáll, rongyokba kötözött zsugorult lába, silány öltözete s beteg arczzsínje mellett nem volt szüksége a járókelőket könyörre szólítani, mindenki önkénytelenül veté neki alamizsnafilléért. A vámsorompónál rendesen leült, mielőtt kiment volna a városból, bizonyosan megpihenni a fáradtság miatt, messze lakott a vámvonalon kívül egy bódében. Az örökkel néha beszédbe elegyedett, nehéz, fuldokló hangon panaszkodott előttük az élet nyomorúságairól, a hideg napokról, a krumpli drágaságáról s más impolitikus dolgokról, azután ismét odább vánszorgott, köhögve és nyögve, mint egy halálos beteg.

Ki ismerte volna meg egy pár nap múlva ezt a nyomorékot, a mint a debreczeni városház lépcsőin dőlve léptekkel sietett fel, két három fokot lépve át egyszerre, fején angolos utazó sapka, kezén finom keztyűk, szemén kék szemüveg, öltözete meleg és divatos uti ruha, s mikor az elnök előszobájába lépett, oly erős dörgő hangon beszélt, hogy a harmadik szobában is meg lehetett érteni.

Két nap múlva ismét cizmogott vissza a nyomorék, felzsugorult lábbal Pest kapui felé, kinézése még szájalomra méltóbb volt, mint azelőtt. A vámsorompónál ismét leült, s oly átalakodottan köhögött, hogy alig bírt szóhoz jutni, akkor is oly rekedt hangon beszélt, hogy senki sem értette.

- No, még ez sem messze viszi csontjait, - mondá a vámőr, a nyomorék rettenetes köhögését hallva, míg az ember nagy kínjal ismét felvánszorgott, mankóit hóna alá fogta s mászott nagy lassan odább.

Azok a mankók belülről ki voltak üregítve, azokban hordott veszélyes iratokat a kém majd ki, majd be.

Az eldugott kéz.

A hadfogadó ténparancsnoknál egy szép *fiatal ember* jelenti magát, be akar állani köztüzérnek.

A magyaroknál nem voltak igen válogatóságok a katonák elfogadásában, az assentálendőnek nem kellett levetkeznie, kivált oly esetekben, midőn az ajánlkozó egyéniség külseje elég izmosnak látszott.

A toborzó parancsnok befogadta a fiatal embert, mire az arczán rendkívüli vidámsággal hirtelen távozni akart.

A parancsnoknak csak ekkor tűnt fel, hogy a fiatal önkéntes egyik kezét szüntelen zsebében tartja.

- Hol tanulta ön ezt? Feljebbvalója előtt zsebredugott kézzel jelenni meg?

A fiatal ember eltitkolhatlan zavarba jött e szavakra.

- Tegye ön a kezét a zsinórra, tanuljon emberséget!

Az önkéntes egyik kezét a zsinórra tette.

- A másikat is!

A fiatal csak nem akarta a másik kezét eléhúzni, végre a jelenvolt káplár vont a zsebéből.

Azon a karján már nem volt keze. Még Mórna elvágta azt a viadalban, s elfogván, Pozsonyba vitték; ott alig hogy kigyógyult, rögtön megszökött s újra felkereste a magyar tábornokot, azt hitte, hogy mint tüzér, félkézzel is tehet még szolgálatokat.

A kecskeméti fiúk.

Egy k-i családapa fiával együtt beállt az önkéntesek közé. Kis hétesztendős fia látva apját a háborúba készülni, odasimul hozzá s kérdezi:

- Édes apám, nem jönnek az ellenséggel kis gyerekek?

- Minek neked azok a kis gyerekek, édes szolgám?

- *Én meg azokkal szeretnék verekedni...*

Az ottani fiúk ötévestől kezdve tízévesig, mikor a császáriak a várost megszállották, ezerekenként összecsoportosulva, kimentek a város alá, magukat két seregre osztották, s ott dob- és trombitász mellett ütközetet csináltak, néha a csata egész délután tartott. Fegyvereik botok voltak, ágyúik kövekkel megrakott talyigák, puskáik hasított faparittyák. Egy ízben egy egész városrészt támadtak meg, a *czigányvárost*, melynek miniszteriuma meg akarta tagadni a fegyveres erőnek határain átvonulását; a vezérek ezt casus bellinek deklarálták, s miután a kérdéses terepmentet kellőleg blokirozták, egy előrebocsátott hatályos bombardement után rohammal bevették, lakosait részint expatriálták, részint hadifoglyokká tévék, a rendőrség intervencióját célirányos parattyatúzzal visszautasították, s a posztot mindaddig megtarták, míg professoraik ott a helyszínén meg nem jelentek, s akkor is csak egy általános amnestia föltétele mellett kapituláltak, mely kölcsönösen ratifikáltatott is.

A fenn említett családapát Verbász alatt, midőn fia mellett csatázna, egy ágyúgolyó fiával együtt elsodorta.

ADATOK A MAGYAR SZABADSÁGHARCZ KISEBB TÖRTÉNETÉBŐL

A hadvezérek számára akad historikus, a köznépről, a közkatonákról ki győzne beszélni?

Legyen e néhány adat a magyar nép dicsőségének hajótöréséből néhány megmentett deszka-szál.

Ez adatokat nem azért jegyzém fel, mintha ezek volnának a magyar népelet legfényesebb vonásai, hanem egyedül azért, mivel még ezek sehol sincsenek megírva.

Becsületes hirmondók.

Zala vármegye jó távol esik Debreczentől, közte fekszik a Duna és a Tisza és a Duna Tisza között a császári hadsereg.

Mégis minden héten jöttek fel onnan közönséges parasztemberek Debreczenbe, megtudandók, hogy állanak ott az ország ügyei? Ott a kiadott proklamációkat, hírlapokat, tudósításokat elrejtették jól igénytelen zsiros szüreikbe s úgy tértek vissza ötven mértföldnyi távolban lakó társaikhoz, tudósítást hordva nekik a magyar kormányról.

A falvak népei összehordták számukra a néhány forintnyi útiköltséget, s a közrendű szegény ember gyalog felvándorolt Debreczenbe, néhány forintjával. Senki sem kötelezte rá, senki sem jutalmazta meg érte, még csak nevét sem írták ki az újságba, s a szegény ember mégis oly híven elvégzte a rábizottakat, oly ügyesen, oly óvatosan.

Mit visz kend?

A Pest körüli falvakból heti vásárookra bejárt a környék földműves népe. Mikor visszafelé jöttek, hánynak ült szekeren egy-egy szökevény honvéd, zsiros gubába takarva, vagy egy előkelő úri hölgy, hátán puttonnyal, feje tarka kendővel lekötve, ki férjét indult keresni a magyar táborban !

Egyszer egy ily paraszthoz egy jól öltözött férfi közelít s félrehíván, megszólítá:

- Kend jószívű embernek látszik, földi.
- Miért volnék rossz, jó uram? Magamnak vagyok jó, ha vagyok.
- Lehetne-e kenddel egy okos szót szólni, földi.
- Csak tótul nem, nagy jó uram.
- Tudja meg, hogy én üldözött ember vagyok, a kit a városban mindenütt keresnek.
- Hát ne maradjon itten.
- Kivinne-e kend engemet magával?
- Hogyne vinném!
- De ha elfognak bennünket?

- Már uram, ha ön feláldozhatja magát, én is feláldozhatom magamat, hat porontyom marad árván, az Isten majd apjuk lesz nekik.

S azzal betakargatta a szökevényt egy gyékénybe, oda tette maga alá, ráült és hajtatott vele kifelé a városból.

A sorompónál megállítják az örök s elkezdik szekerét össze-vissza kutatni.

- Hát ebben a gyékényben mi van? kérdi egy, úgy néz ki, mintha ember volna benne.

- Hát persze, szólt lélekjelenléttel a pór, Kossuth van benne maga.

Az örök nagyot nevettek a tréfán, megveregették a tréfás öreg vállát, az pedig lovai közé vagdalt és elhajtatott, danolva, füttyülve, mint a ki most jön legjobb kedvvel a kocsmából.

Több ész kell, mint erő.

Egy osztrák tábornok egyikére a legnépesebb magyar városoknak egy peremptorius parancsban rá izent, hogy számára legrövidebb idő alatt hatvan ezer részlet szénát s annak megfelelő zabot készen tartson.

A polgármester legnagyobb utánjárás mellett sem birt a kitűzött időre ötezer részletnél többet kiteremteni s egész deferentiával tudósítá a tábornokot, hogy a tervezett és effectuált számok közt rettenetes nagy a különbség.

A tábornok azt izente vissza, hogy ha a kívánt mennyiségből csak ötven részlet fog is hiányzani, a polgármestert felfüggeszti s a várost megsarcolja.

A népség megértve e vigasztalást, azt mondta rá, hogy miután a hatvanezer részletet semmi esetre sem lehet előállítani s e szerint a várost úgyis mindenesetre megbüntetik, tehát már most a meglevő ötezer részletet sem küldik el, mert úgyis mindegy.

Azonban a polgármester okosabbat gondolt. Megtudta, hogy a szomszéd városban a horvátországi bán állomásoz, egy deputációval átment hozzá s igen nyájas üdvözléssel kívánta nála tiszteletét tenni. A bán épen jó kedvében volt. Megtetszettek a zsiros szájú magyar emberek neki. Sokat beszélgetett velök, egészen megszerette őket.

- Csakugyan egyedül azért jöttek önök, kérdé, hogy velem találkozzanak?

- Sőt még valami másért is. Vagy ötezer részlet szénát készítettünk össze excellentiád hadserege számára, azt kívántuk átajánlani.

Az altábornagy még kellemesebben lőn meglepetve e megelőző kedveskedés által, most már még barátságosabban marasztotta látogatóit; de azok már akkor kászolódni kezdtek, kalapjaikat vették.

- Hova sietnek olyan nagyon?

A deputáció úgy tett mintha átallaná megmondani, végre nagy unszólásra a polgármester így szólt:

- Már csak nem akartuk megmondani, de ha excellentiád parancsolja, hát legyen, - ide kellene mennünk a szomszéd városba; ez - s ez a tábornok úr el akarja tőlünk magának vitetni azt a szénát, a mit mi ide szántunk. Elmegyünk hozzá, - akárha becsukat bennünket, nem tehetünk róla, de mi egyszer azért zsugorgattuk, hogy ide adjuk.

Az altábornagy nem bocsátotta őket, „csak menjenek haza, semmitől se féljenek, monda, majd elvégzi ő azt maga a tábornokkal.”

Csakugyan fel is küldé a tábornokát Budára s azóta mindég őszinte pártfogója volt a barátságos magyar városnak.

Ezen jelenet ugyan költőibb végű lett volna, ha a polgármester az egész várossal kaszára kapva, magát leaprített és a várost felgyújtatta volna, s voltak nevezetes emberek, kik apprehendálták tőle, hogy ezt nem tevé, én azonban ezen eljárását sokkal esélyesebbnek találom.

A markotányosnék.

A markotányosnék eredeti kiegészítő része egy hadseregnek, kiknek pálinkás hordója gyakran egyenlő szolgálatokat tesz a csatában a munitiós szekerekkel.

Bár nem vesznek részt a csatában, nekik is ott kell lenniök, a hol legnagyobb a veszély, mert hisz az ágyútűz meleg, a katona megszomjazik tenne s ha ilyenkor egy ital frissítőhöz juthat, új erőre kap tőle.

A schwechati csata idején egy markotányosné ott forgolódva a huszárok körül, hol legsűrűbben hullottak a golyók, figyelmeztették a jó hadfiak, hogy menjen az útból, mert még valami éri.

S ime alig mondá, hogy „nem megy”, jön egy hatfontos golyó, és éppen a háta mögött esik le a földre.

A föld akkor épen rendkívül sáros volt. A puha földrétegből nem ugrott fel oly erővel a golyó, mintha kemény földre esett volna, de annyi demonstrációt mégis tett, hogy a markotányosné háti kosarát meglökve, azt kosarastól vagy három lépésnyire eltaszította.

- Ejnye! - kiált föl az, szidva a tova guruló gömböt, inkább magamat ütött volna agyon, minthogy valamennyi pálinkás üvegemet összetörte.

Kívánsága nem sokára betölt. Ugyanazon huszárok, a kik akkor figyelmeztették, mikor egy óra múlva visszavonultak, az árokban látták fetrengeni a markotányosnét. Egy golyó mindkét lábát elszakította. Könyörgött nekik, hogy öljék meg, s harminc pengő van a keblében, azt vigyék el, nehogy üldözőinek maradjon.

A KI MÉG A KIRÁLYON KIVÜL VISELTE A SZENT ISTVÁN KORONÁJÁT.

(1880.)

E napokban Wahrmann Mór barátom által egy barátságos „pártonkívüli” lakomára voltam meghíva, a minek egyébiránt senki se tulajdonítson semmiféle politikai horderőt. Először azért nem, mert Csernátony is ott volt. Másodszor pedig azért nem, mert én rólam már köz tudomású dolog, hogy ha hivatalos banquettre hinak, ott egy toasztal rovom le a tartozásomat; ha pedig barátságos lakomára, ott egy a családi albumba írott emlékmondattal. „Wenn alle Stricke reißen” ezzel fogom megkeresni kenyeremet, végig ebédelem az országot s teleírok minden albumot. S még az könnyű és háládatos feladat, a hol, mint Wahrmann barátomnál, csak egy bájos kisasszony van a háznál; de hát akkor, a midőn, mint Trencsén-Teplitzben, egyszerre tizenkét bájos honleány hozza eléem az albumát s mindegyiknek valamit kell kigondolnom, ha csak úgy nem akarok tenni, mint Bauernfeld, a ki készen tartott egy emlékmondatot s azt írta fel mind a tízezer emléklapra, a mit hozzá küldtek. Ha jól emlékszem rá, a bájos és szellemes Wahrmann kisasszony emlékkönyvébe ezeket iktattam be:

„Három van, a mit szeretünk,

Én, - Te, - Ő.

Önzés, - szerelem, - honszeretet.

A ki az elsőt teszi, az jól született, - a ki a másodikat, az jól élt, - a ki a harmadikat, az jól halt meg.”

De hát nem ez, a mi megörökítendő.

Hanem az, a mit Horváth Lajos barátom és képviselőtársam az asztal fölött nekünk elregélt.

Horváth Lajos barátom a „vad emberek” között a legszeretetre méltóbb alak. - Vad embereknek nevezik azokat, a kik semmi párthoz sem tartoznak. - Most már egy „kaczikát” is kaptak - Sennyeyben. Eddig csak két tagból állt a párt, s mikor en masse ment tisztelkedni a ház elnökéhez, egy comfortabelben elért. (Wahrmann és Horváth Lajos.)

Tehát a Szent István koronájáról volt szó.

Éppen akkor írta róla az „Egyetértés”, hogy az nem a Szent István koronája, sőt nem is korona, hanem csak egy pörkölt torta-sütő, nem is arany, hanem csak tombak.

E fölött általános volt a tisztelt ház indignációja.

Végre felszólalt az én Lajos barátom.

- Az biz ez; maga az igazi korona. Én nemcsak láttam azt, nemcsak a kezemben volt, de valósággal viseltem is: a fejemen hordtam. S erre aztán elmondta nekünk a következő történelmi rajzot, a mit én jobban nem tudnék előadni, mint az ő saját szavaival:

1848 és 1849-ben folytonosan Szemere Bertalan mellett működtem, előbb mint belügyminiszteri elnöki fogalmazó, utóbb mint belügyminiszteri elnöki titkár.

Vele jöttem le Pozsonyból 1848 április havában s elnöki osztályában dolgoztam mindaddig, míg felső magyarországi teljhatalmú kormánybiztossá ki nem neveztetett.

Vele, mint kormánybiztossal mentem 1848 végén Miskolcra, vele jártam, keltem, biztosí útjában vele voltam Tokajban a Klapka táborában, a tarczali ütközet után, vele mentem a Tiszántúlra vonuló sereggel Szöllőse, onnan Dembinszky csapataival vissza Miskolcra,

honnan a Roth és Schulczig dandárai eltakarodtak, vele mentem Egerbe, a kápolnai csatába, majd Tisza-Füredre, hol akkor a kápolnai és kövesdi csaták után visszavonuló Dembinszky-féle hadsereg tanyázott; vele mentem Debreczenbe, már a függetlenségi nyilatkozat után, melynek hírére nagy megdöbbenéssel Miskolcra, Gencsy alispán egy alkalmi nagy ebédjén vettük.

Vele mentem Budavár bevétele után, június első napjaiban, Debreczenből Pestre, Pestről június utolsó vagy július 1-ső napján Szegedre, Szegedről július utolsó, vagy augusztus 1-ső napján a Görgey táborába, s onnan aug. 9-én Aradra, Aradról aug. 11-én Radnára, Radnáról aznap este Lippán át Lugosra, hol tőle és gróf Batthyány Kázmértól aug. 14-én elváltam; s a Kossuth egyik titkárával - nevére nem emlékszem - és Léderer nemzetőrségi titkárral előbb Bemhez Facsetre, onnan Stein tábornokhoz Dévára, onnan - a mőczok miatt Kolozsvárra nem mehetvén - vissza Facsetre, onnan Tótvárad, Buttyin-Boros-Jenő, Vásárhely, Szent-Jób, Margitta községeken át Nyíregyházára, s onnan aug. 29-én Miskolcra.

Aeneás huszadrészét sem állta ki annak a tengereken, a mit én és társaim kiállottunk. Még csak Didónk se akadt, pedig tűzről pattant fiatalok voltunk. A mi a szent koronát illeti:

Előállván 1849 június végén a kormány Budapestről Szegedre való átköltözésének a szükségére, Szemerétől rendeletet kaptam, hogy a szent koronát Duschek pénzügyminisztertől vegyem át.

E rendelet folytán átvettem a szent koronát, térítvény mellett - ha jól emlékszem - Gondol Dani belügyminiszteri fogalmazó társaságában.

Ha emlékezetem nem csal, a koronát még aznap Gondol Dániel Kecskemétre vitte szekéren. Onnan - azt hiszem - együtt vittük Szegedre.

Szegeden a korona a Szemere szobájában lőn elhelyezve.

Szegedről nem tudom, ki vitte Aradra. Én, Szegedről július 31-én vagy augusztus 1-én együtt távoztam el Szemerével s vele mentem a Vácra Losoncra, Miskolcra, Tokajra, Debreczenre át visszavonuló Görgey táborába. Velünk volt-e a korona, nem tudom, de azt hiszem, hogy igen. Csak arra emlékszem tisztán, hogy szekeremen volt a fekete vastag bőrből készült nagy elnöki bőrdísz, melyben az elnöki iratok helyeztetek el. E bőrdíszet Szalontán hagytuk Lovassynál. Szalontán meglátogattam Aranyt és nejét. A bőrdísz utóbb irományostul a Nagyváradon székel Józsa nevű császári biztos kezébe került, mi módon: azt nem tudom. Az elnöki iratokból néhány becses eredeti levelet (Kossuthtól, Batthyány Kázmértól, Görgeytől, Damjanicstól stb.) néhány fogalmazványt, néhány jelentést magamhoz vevén, megmentettem. Ez iratok egy részét felhasználta később Szemere és Horváth Mihály, kiknek másolatokat szolgáltatott ki. Valamennyit a múzeumnak fogom átadni.

A Görgey táborából aug. 9-én értünk be Aradra, Szemere a saját fogatán, én Debreczen városa négy szép lován.

Horváth kapitányné vendégszerető házához szálltunk meg.

A szent korona szobámban helyeztetett el.

Itt történt az, amiről Wahrmannál beszéltem, t. i., hogy az ősi, felül 2 vagy 3 erős vaspánttal lezárt nehéz vasszekrényt a Szemere rendeletére felnyitottuk s a szent koronát, a királyi jelvényeket kiszedtük, s azoknak a Szeiberth János hű belügyminiszteri szolga által előteremtett könnyű vas szekrénybe való áthelyezését megkíséreltük. A művelet meggyűlölt. A korona és jelvények a vasszekrénybe be nem fértek, s valamennyit ősi helyére visszatettük és a vaspántokkal gondosan elzártuk. Időközben a koronát a fejemre tettem, a jelvényeket kézbe

vettem, s a palástot felöltöttem. Így lettem én koronás fő, még pedig olyan, minő Vilmos császár, ki mint porosz trónörökös, tudvalevőleg maga tette fejére a porosz koronát.

Aug. 11-én déli 1 óra tájban épen a házi asszonynyal ebédeltem, midőn Szemere a várból jövet dült arcczal a szobába lépett, s tudatta velem, hogy Kossuth a legfőbb hatalmat a Görgey kezébe tette le, kitől se a hazára, se saját személyére jót nem vár, meghagyta, hogy azonnal pakoljunk, a koronát a szekerekre helyezzük el, s egy óra múlva indulásra készen legyünk.

Rendelete teljesített.

Aradról 3 óra tájban indultunk el, Szemere a saját fogatán, én a debreczeni fogaton. A korona szekerekre helyeztetett el, s a kocsis ült rajta, nem is sejtve, hogy mit visz és min ül.

Este felé, a Maros partján, a Lippával szemben fekvő Radna városkába értünk. Itt találtuk Kossuth kormányzót, Duschek pénzügy, Batthyány Kázmér külügyminisztert, báró Perényi Zsigmondot, a felsőház elnökét, és sok más menekülő notabilitást.

A Maros álló hídját ellepte a bankóprás alkatrészeivel terhelt s Lugosról vissza igyekvő temérdek szekér. Kossuth, Szemere s a többiek tehát a hidast használták a Maroson való átkelésre. Mi titkárok e miatt hátra maradtunk, s a visszatérő hidason csak setét este vergődtünk át Lippára.

Szekeremen maradt-e a korona, vagy áthelyeztem azt Radnán a Szemere fogatára: nem tudom. Arra tisztán emlékszem, hogy a Szemere bőröndje a szekeremen maradt; hogy kerékkötő hiányában igen sok bajom volt a debreczeni bokros és hegyhez nem szokott lovakkal; hogy éjjeli 12 óra tájban báró Perényi Zsigmondra bukkantam, ki Cséry Lajossal egy tűznél üldögélt. Keserűen panaszkodott, hogy a kormányzó és Szemere nem közölték vele útjuk irányát és végcélját, ő tehát nem bódorog, hanem Radnára visszatér. Vissza is tért, bár figyelmeztettem, hogy Lippa tájékán az esteli órákban uhlanusok mutatkoztak. Visszatért, hogy fogolylyá és vértanuvá legyen. Én hasonló helyzetben voltam. Velem se közölte Szemere, hogy merre és hová megy. De én mentem tovább, míg reggeli szürkületkor Ferdinand-husárookra bukkantam egy erdőben, kik tudatták velem, hogy a kormányzó és társai néhány ölnyre egy tanyában időznek. Oda mentem. Egy hosszú szobában egy hosszú asztalnál ott ült a kormányzó és cziberét reggelizett.

Innen együtt mentem vele és társaival Lugosra, útközben meg-megállította a kisebb-nagyobb csapatokban szállingózó honvédeket, s beszédet tartott nekik.

Lugosra érve Szemere, gróf Batthyány Kázmérral és annak nejével és velem a város végén egy csinos házban szállott meg. Enni nem volt mit. A temesvári csatában megvert, demoralizált hadsereg ide vonult, s mindent mihamar fölemésztett. Én hizelegtem ki egy özvegy magyar nőtől, gondolom Papházytól, egy pár kappant, melyet a padláson az eresz alá rejtett. Nem lévén szállásunkon se gazda, se cseléd, a két kappant gróf Batthyányné készítette el.

Az estét azzal töltöttem, hogy a Szemere ingeiből a betűket távolítottam el.

Aug. 13-án egy angol jött Szemeréhez kitöltetlen útlevelemmel. Ez útlevelek Kossuthnak voltak szánya, de az angol őt már nem találta Lugoson, mert eltávozott onnan a nélkül, hogy útjának irányát vagy végcélját valakivel tudatta volna.

Aug. 14-ikén, reggel váltam el Szemerétől.

Batthyány és neje zokogva, Szemere hidegen adta meg utasításait a teendők iránt.

A megmentett iratokat, a „Közlöny” egy teljes példányát és a Szemerének szóló levelet a szalmaülésbe varrva, a Szemere fogatán útra keltem Erdély felé, a Kossuth egyik titkárával és Lederer nemzetőrségi titkárral, kik saját alkalmatosságaikat használták, s akiktől Déváról

visszajövet, valahol Margitta környékén elváltam; egyik Dunántúlra igyekezett, a másik Erdélybe tartott.

A „Közlöny”, melyet megmentettem, tudtommal egyedüli teljes példány az országban. Nem hiányzott belőle egyetlen szám sem, még az aug. 11-ikén Aradon általunk összeütött szám sem. A nemzeti múzeum 1876-ban e példányból egészítette ki a magáét, mely most már teljes példány, míg az enyém csonka.

Lugosról Szemere a debreczeni fogaton, Szeiverth János szolgálával aug. 14. kelt útra.

Szeiverth János állítása szerint - ki a török határszélről visszatérve, engem Miskolczon egy párszor meglátogatott - Szemere a koronát Orsován egy görögkeleti orthodox lelkész éléskamrájába ásta el, de onnan ismét kivette és Fülöp kormánybiztos, 1868-ban orsz. képviselő, utóbb curiai tanácselnök és valami Szöllősy nevű úriember, azelőtt török basa társaságában azon helyen ásta, illetőleg ásatta el Szeiverth Jánossal, a hol később, a mint mondják, a Varga feljelentése folytán, kit Kossuth küldött be, hogy a koronát külföldre vigye, csakugyan megtaláltatott.

Szeiverth visszatért Pestre, hol 48 előtt a városi rendőrségnél szolgált volt.

Kihallgatták több ízben, ígértek fűt-fát, ha a koronának nyomára vezet. De ő nem vallott, bár helyzete éppen nem volt kedvező. Nejét és három-négy gyermekét nagy nehezen tudta fentartani azon házmesterség jövedelméből, melyet neki Balassa István eszközölt ki s midőn házmesteri állomását, nem tudom mi okból, elvesztette, azon adományokból, melyeket egyikünk, másikunk, nagyon szerény mérvekben koronkint kiszolgáltatott. Különösen Szemeréné és Balassa István segélyezte egész haláláig. Özvegyét, ki a kishid-utczában egy bőröndkereskedésben nyert alkalmazást, még az utóbbi években is gyakran segélyeztem. Koronkint el-eljárt hozzám, mint képviselőhöz a Huszár-házba, a hol 1872. évi novembertől lakom.

Több mint egy vagy két éve, hogy nem láttam. Egyik fia műpallér, szépen rajzol, de beteges, s e miatt akkor, mikor pár év előtt nálam volt, állomását elvesztette, s újat számára kieszközölni nem tudtam. Meghiusult azon törekvésem is, hogy az özvegy vagy a várostól, vagy a kormánytól nyugdíjat kapjon, pedig 1867/68-ban mind Szentkirályi Móricznál, Pest városa akkori polgármesterénél, mind báró Wenckheim Bélánál többször közbenjártam.

Megtaláltatván térítvényem, a korona iránt engem is kihallgattak, s nyomozást tartván nálam, irataim egy részét elvitték.

A nyomozást Soltész Nagy János főszolgabíró vezette, mindjárt 1849 végén vagy 1850 elején. Elmondtam, a mit tudtam híven, Lugosig, de vallomásomnak hasznát nem vehették s tovább nem zaklattak, bár egy évig Miskolczra internáltak. A titkároktól lefelé minden hivatalnok amnestiát kapván, más bántódásom nem volt.

Vallomásomból konstatáltatott az, a mire a Szemere érdekében nagy súlyt helyeztem, hogy a velünk volt vas szekrényben nem a Beniczky által Losonczon az osztrákoktól elvett és Szemerének átadott ezüstpénz volt, mint azt sokan hitték, hanem a magyar szent korona. Szemere annyira pénz nélkül maradt, hogy én adtam át neki Lugoson, elválásunk előtt egy pár órával néhány ezüst forintot, gondolom 40-60 forintot, elnöki kasszánk maradványát. Ő teljesen pusztá kézzel és üres zsebbel távozott hazájából. Legyen áldás emlékezetén.

...Úgy adtam elő, a hogy ezt tisztelt barátom szájából mindnyájan hallottuk. Vajha mindenki följegyezné így a korrajzoló számára e nevezetes korszakban átélt tapasztalatait.

JEGYZETEK.

Párbaj a csatatéren. A tápió-bicskei csatának itt szereplő hősei *Sebő Alajos* huszárezredes és *Riedesel Ármin* gr. huszárőrnagy. Jókai felcseréli rangjokat.

1848-i emlékek.

¹⁾ Zeyk Domokos a szerencsétlen segesvári csatában halt meg az elmondott módon. Maga Lüders akarta élve elfogatni, amikor látta hősiességét. „Zeyk Domokos meghal, de rab nem lesz soha!” Mondotta egy más forrás szerint. (L. Márki S. A magyar nemzet története. X. 357.)

²⁾ Riedesel gr. (nem br.) és Sebő párbaja itt másképp van elmondva mint a *Párbaj a csatatéren* c. cikkben.

³⁾ Simonyi Simon őrnagy a vesztett vizaknai csatában csakugyan kivágta Bemet a veszedelemből.

A női honvédhadnagy. (Először a Pesti Hirlapban 1891-ben, majd a Képes Családi Lapokban 1892-ben, amikor hozzáfűggesztette a történet végéhez a jegyzetet.) Lebstüick Mária született 1830. aug. 15-én Zágrábban, meghalt 1892. máj. 30-án Ujpesten. Utolsó éveiben az országos honvédegyelet 25 frt havi nyugdíjjal segítette a sok viszontagságon átment nőt.

A zsolcai hős. Az itt elmondott eseményt a történelem is megerősíti L. Márki S. A magyar nemzet története. X. 348.

Isaszegh és hősei. (Ilyen alakjában először az *Igazmondóban* 1874.) Tulajdonképpen *A kőszívű ember fiaiból* vett részlet: a regény II. kötetének, *A Királyerdőben* c. fejezete némi rövidítéssel és a nevek elhagyásával. (A regényben Palvitz Ottó és Baradlay Richárd párbaja.)

Visszaemlékezések 1848-ra. Először az *Üstökösben*, 1881.

Adatok a magyar szabadságharc kisebb történetéből. Először az *Igazmondóban* 1867-ben.

Aki még a királyon kívül viselte a Szent István koronáját. Először a *Honban*, 1880-ban. Horváth Lajos, Szemere Bertalan titkára (szül. 1824, megh. 1911), akinek előadása nyomán közli Jókai ezt az emlékezését, a kiegyezés után a Deák-pártnak, majd a szabadelvű- és nemzeti-pártnak volt tekintélyes tagja. - Jókai különben az itt elmondottakról a Pesti Hirlapba is írt cikket *A korona viszontagságai* címen. (Pesti Hirlap, 1880. 140. sz.)